

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

וישב שנת ה'תשפ"א

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא"

מדרייקים ומדקדקים בפרשת-השבוע

שם הפועל – צורת המקור

שם הפועל (צורת המקור) מהווה חלק מנטיית הפועל. שם הפועל הוא מעין צורת יסוד של הפועל והוא נטול זמן וגוף.

ברוב הבניינים ישנן שתי צורות מקור: מקור נטוי ומקור מוחלט.

המקור הנטוי

(הקרוי גם "שם הפועל") נקרא כך מכיוון שניתן להוסיף לו את אותיות השימוש בכל"ם. המקור הנטוי נפוץ מאוד במקרא, הן בבידוד והן בצירוף כל אחת מאותיות בכל"ם (כְּשָׁמַר, מְשָׁמַר, בְּשָׁמַר, לְשָׁמַר). בתקופת התנאים נפוצה צורת המקור אך ורק בצירוף לי השימוש (לְשָׁמַר).

המקור המוחלט

לעומת זאת, המקור המוחלט אינו נוטה בשום צורה ואינו מופיע בצירוף אותיות שימוש. הוא נוסף בדרך כלל לצורך הדגשה, למשל שָׁמַר תְּשָׁמַר, אך גם במשמעות של שם פועל.

מקור מוחלט משמש להדגשה

גָּנַב גְּנָבְתִּי (מ, טו)

טָרַף טָרַף יוֹסֵף (לז, לג)

הִמְלִיךְ תְּמַלֵּךְ עָלֵינוּ אִם-מְשׁוּל תְּמַשֵּׁל בָּנוּ (לז, לח)

מקור מוחלט במשמעות של שם פועל

ויזספו עוד **שנא** אתו (לז, ח)

מקור נטוי במשמעות של שם פועל

ולא יכלו **דברו** (לדבר איתו) **לשלים** (לז, ד)

מקור נטוי בתוספת כ' במשמעות של "כאשר"

ויהי **כמשב ידו** ויהי **כשמעו** ויהי **כדברה** – בדרך כלל מנוקדת בשווא

ויהי **כראותה** – לפני אות שוואית תנוקד בחיריק

ויהי **כהרימי קולי** – לפני חטף תנוקד בתנועת החטף.

ויהי **כמשלש** **חדשים** ... (לח, כד)

וברשיי: ... ולשון כמשלש חדשים כהשלש החדשים, כמו ומשלח מנות (אסתר ט'), משלוח ידם (ישעיהו י"א), וכן פרגס מנהלום פתלתות ירחיא.

כלומר רשיי מלמדנו שהמילה 'משלש' היא מקור נטוי ולא שם מספר.

שורשים ופעלים

השורש נכ"ר – מגזרת חפ"נ

שורשים שבהם פה"פ היא נו"ן שייכים לגזרה הנקראת גזרת חסרי פ"נ (חפ"נ).

התופעה שבה הנו"ן נעלמת בנטייה ובמקומה בא דגש באות שאחריה נקראת הידמות. הדגש בעה"פ הוא דגש חזק (דגש משלים).

הכר-נא (לז, לב) ו**יכירה** (לז, לג)

הגייה נכונה: יש לומר **מכיר** ולא **מכיר**, שהיא צורה על דרך גזרת נעו"י כמו **מקים**.

השורש מצ"א מגזרת נחי ל"א

הוא מוצאת (לח, כה) – בנין הופעל.

אבן-עזרא מפרש: "היה ראוי להיות כמו "מוֹדַעַת זֹאת" (ישעיהו יב, ה), לולי העלם האל"ף כמשפטה".

נטיית גזרת נל"א מתבצעת על דרך השלמים ועל דרך הגזרה.

על דרך השלמים – לה"פ נמצאת ונשמעת.

בנין קל: מְצָאָה, מוֹצְאִים.

בנין פֵּעַל: מְבַטְּאִים, מְלָאוּ.

בנין פִּעֵל: מְמַלְּאִים.

על דרך גזרת נל"א – לה"פ נמצאת אך לא נשמעת.

בנין קל: מוֹצְאָת.

בנין פֵּעַל: בְּטָא, מְלָא.

בנין פִּעֵל: מְמַלְּא.

שמות ופעלים מאותו השורש

מְאַלְמִים אֲלָמִים	;	חָלַמְתִּי חִלּוֹם	;	פָּרַצְתָּ עָלֶיךָ פָּרִץ
וַיִּבְרָךְ – בִּרְכַת	;	פָּתַר – כִּפְתָרוֹן	;	אָכַל – מְאַכַל פָּרַעַה
רָאָה – מְרָאָה	;	תְּמַלֵּךְ – מְלָךְ	;	וַתִּלְדְּ – הִמְלִידָת, תִּלְדוֹת.

ה"א השאלה

ה"א השאלה מנוקדת בד"כ בחטף פתח והאות שאחריה אינה דגושה.

לפני אות שוואית מנוקדת ה"א בפתח והאות שאחריה אינה דגושה.

הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה ?
הלוא אחיך רעים בשכם ?

המלך תמלך עלינו ?
הברכה אחת הוא-לך אבי ?

לפני אות גרונית תנוקד בפתח

העוד אביכם

אך בדוגמה שלפנינו מפרשתנו, הי השאלה מנוקדת בפתח ויש דגש אחריה:

הכתנת בנך הוא ?

יש במקרא עוד מקרים כאלה. לדוגמה:

הלבן מאה שנה יולד? תכצעקתה?

בספר "לשון-חיים" מסביר זאת בהסתמך על דברי הגר"א בספרו דקדוק ופירוש על התורה – "דהאות שאחר ה' הידיעה נדגשת, ולפעמים אחר ה' השאלה, במקום שאין יכולין למעות שהיא ה' הידיעה".

מילת השאלה "מה"

ניקודה הרגיל של 'מה' במקרא הוא בפתח, ודגש בא בראש המילה שאחריה –
מה־תבקש, מה־יהיו, מה־בצע, מה־פרצת, מה־מלאכתך, מה־זאת,
מה־נעשה לך.

לפני אותיות אהע"ר המילה 'מה' מנוקדת בקמץ –

מה הערבון, מה ראית, מה אעשה, מה עמדי.

במקצת המקומות (בעיקר לפני ה' ע' ח' קמוצות) 'מה' מנוקדת בסגול.

מה עשית, מה היתה, מה חטאתי.

ישנם מקומות נוספים בהם מנוקדת בסגול –

מָה מְשַׁפֵּט הָאִישׁ (מלכים ב א, ז) ; מָה לַעֲשׂוֹת (מלכים ב ד, יג) ;
עַל מָה נֶאֱמַר רָשָׁע (תהילים י, יג).

סמיכות

כְּתָנֹת' או 'כְּתָנֹת'

וַיִּקְחוּ אֶת כְּתָנֹת יוֹסֵף וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים וַיִּטְבְּלוּ אֶת הַכְּתָנֹת בַּדָּם. (לז, לא)
רש"י כותב: הַכְּתָנֹת – זָה סָמָה, וְכִסְהִיא לְדוּקָה לְתַבָּה אַחֲרָת, כְּגוֹן כְּתָנֹת יוֹסֵף, כְּתָנֹת פָּסִים, כְּתָנֹת צַד, נְקוּד כְּתָנֹת.

כלומר, ניקוד המילה בסמיכות (בלשון רש"י: כשהיא דבוקה לתיבה אחרת), משתנה מיכתנתי ליכתנתי.

צירוף סמיכות הוא צירוף של שתי מילים סמוכות זו לזו, שיוצרות יחד יחידה לשונית אחת. המילה הראשונה מביניהן נקראת נסמך, והשנייה סומך (נ"ס).
כשמילה באה כנסמך, יש לרוב שינוי בצורתה ובאופן הגייתה.

מילה בפרשה

דְּבָרָה

שורש המילה וניקודה

שורש המילה – דב"ב, מגזרת הכפולים.
דגש חזק באות בי עקב התלכדות שתי אותיות השורש הזהות.

פירוש המילה – דיבור, או דיבור רע?

... וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָתָם רָעָה אֶל אָבִיהֶם. (לז, ב)

תרגום אונקלוס: וְאִתִּי יוֹסֵף יָת טְבָהוֹן בִּישָׂא לְאַבוּהוֹן.

הכתב והקבלה: פירוש דרכם ומנהגם הרע. כמו בתרגום שיר השירים (ו, א) "מה מיבכון נביאי שיקרא", פירש 'הערוך' – "מנהגכם ודרככם". וכן "כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין (קידושין ו, א), כלומר הלכות גיטין וקידושין, כי לשון הלכה הוא ג"כ מענין הליכה – דבר שהולך ובא, שישראל מתהלכין בו. ומזה "מה טיבו של עובר זה?" (כתובות יב, ב) כלומר 'עסק' (כמ"ש התוי"ט בשם התשב"י). וכן בלשון ערבי נקרא ההולך 'דבה'.

לאונקלוס: דבה = התנהלות.

רש"י: דַבְתָּם – פֶּל לְשׁוֹן דְּבָה פּרָלְדִי"ץ צְלַעַז, פֶּל מֵה שְׁהָיָה יְכוּל לְדַבֵּר צְהָם רָעָה, הָיָה מְסַפֵּר: דְּבָה. לְשׁוֹן "דוֹבֵב שְׁפָתַי יִשְׁנִים" (סיר-הסירים ז, י).

... **לְהוֹצִיא דְבָה עַל-הָאָרֶץ.** (במדבר יד, לו)

רש"י: פֶּל הוֹצֵאת דְּבָה לְשׁוֹן חֲנוּךְ דְּבָרִים, שְׁמַלְקִיחִים לְשׁוֹנֵם לְחֹדֶם לְדַבֵּר צוֹ, פָּמוֹ "דוֹבֵב שְׁפָתַי יִשְׁנִים" (סיר-הסירים ז, י), וְיִשְׁנָה לְטוֹבָה וְיִשְׁנָה לְרָעָה, לְכַד נֶאֱמַר פֶּאֶן "מוֹצֵאֵי דַבְתָּ הָאָרֶץ רָעָה" (יד, לו), שֵׁיֶשׁ דְּבָה שְׁהִיא טוֹבָה.

ר' יוסף בכור שור: 'דיבה' – לשון 'דיבור', כמו "דובב שפתי ישינים" (שה"ש ז, י); ודיבה יכול להיות טובה ורעה, לכך אומר 'דיבה רעה', וכן "מוציאי דיבת הארץ רעה" (במדבר יד, לו); וברוב מקומות 'דיבה' עניין רע הוא, כמו "שמעתי דיבת רבים" (תהלים לא, יד), ופעמים שהוא מפרש בהדיא.

לרש"י: דבה = דיבור.

רמב"ן: טעם דבתם רעה – להפליג, כי כל דבה רעה היא. ועל דעת רבנו שלמה, יתכן שתהיה דבה טובה.

לרמב"ן: דבה = דיבור רע.

תוכן אמיתי או שקרי?

לפנינו: ... **וַיָּבֵא** יוֹסֵף אֶת דְּבַתָּם רָעָה אֶל אָבִיהֶם. (לז, ב)

אך פרשיית המרגלים: ... **לְהוֹצִיא דְבָה עַל-הָאָרֶץ.** (במדבר יד, לו)

רמב"ן מבחין בין יהבאת דבה" ובין "הוצאת דבה" וכותב:

"ו'מביא דבה' הוא אשר יראה יגיד (ע"פ ישעיה כא, ו), אבל "מוציא דבה הוא כסיל"
(משלי י, יח) – האומר שקר.

וכן כתב רד"ק ב"ספר השורשים": אך הפרש יש בין 'מוציא דבה' ו'מביא דבה',
כי 'מביא דבה' הוא אמת כמו יוסף שאמר "ויבא יוסף את דבתם רעה" כי אמת שהיו
שונאים אותו ומדברים עליו רעה, אך 'מוציא דבה' הוא שקר ודבר מגונה, כמו
"ויוציאו דבת הארץ" (במדבר יג, לב), "מוציאי דבת הארץ" (שם יד, לו). ויש בלא מוציא
ובלא מביא, והענין מורה עליו – "כי שמעתי דבת רבים" (תהלים לא, יד).

בית סהר

וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֹּהַר מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים
וַיְהִי שֵׁם בְּבֵית הַסֹּהַר (לט, כ).

מקור השם

אבן-עזרא מפרש שמקור השם מהשפה המצרית. הוא מביא ראיה מאריכות לשון
התורה – "בית הסהר מקום אשר אסירי המלך אסורים". לדבריו, היות והשם הוא
מצרי, ממשיכה התורה ומפרטת את כוונת השם.

רד"ק בספר השורשים שורש סה"ר מפרש ש"סוהר" הוא הירח, ונקרא בית האסירים
כך כי צורת הבית עגולה.

רמב"ן מפרש שמקור השם מלשון סיהרא, כלומר ירח. אך הוא מפרש שבית זה
הוא "בית בנוי תחת הקרקע ולו פתח קטן מלמעלה, יכניסו בו האסורים, וממנו
להם אורה". והיות ומדובר במקום חשוך, נקרא "בית הסוהר" לציין זאת.

רו"ה כותב: שיסרה' הוא כמו המילה יאסורי, אלא "שכדרך לשון ארמי להחליף
הוי"ו בה"א או להוסיף ה"א באמצע התיבה, כמו ינהוראי מגזרת ינרי לעברי, ירהטי
מגזרת ירץ".

ניבים וביטויים

וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבַתָּם רְעָה אֶל אָבִיהֶם (לז, ב)

להוציא דיבה רעה – להעליל עלילות שקר על אדם או קבוצת אנשים, לספר בגנותו של אדם.

וְאֲנִי אֲנָה אֲנִי בָּא (לז, ל)

אנה אני בא – מה אעשה?! קריאת יאוש, ביטוי הנאמר בעת אובדן עצות, או אובדן דרך – אי ידיעה מה לעשות.

הֲלוֹא לְאֱלֹהִים פְּתוּרִים (מ, ח)

לאלוקים הפתורנים – רק ה' יודע איך לפתור הבעיה.
בהשאלה: זו בעיה מסובכת שאין לדעת איך לפתור אותה.

וְהָשִׁיבָה עַל פְּנֵיהֶם (מ, יג)

השיב על כנו – החזיר אותו למעמדו הקודם (השיב אותו לבסיסו).

עיון בעלונים קודמים:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ChinuchMukar/PikuahPedagogi/HebChar/parashat_week.htm

להארות, הערות

הצטרפות לרשימת התפוצה:

byad-halashon@gmail.com